

अल्पसंख्याक युवकांची आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक
उन्नती व त्यांच्यामध्ये सकारात्मक बदल
घडविण्याबाबत उपाययोजना करण्यासंदर्भात
मार्गदर्शक सूचना तयार करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन

अल्पसंख्याक विकास विभाग

शासन निर्णय, क्रमांक- अ.वि.वि.२०१५ / प्र.क्र.२७५/का-५

मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,

मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.

दिनांक : ४ जुलै, २०१६.

प्रस्तावना:-

अल्पसंख्याक समाजातील युवक / युवतींना प्रगतीच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी व त्यांच्या प्रगतीमधील अडथळे समजावून त्यांच्यामध्ये जागृती करणे आवश्यक आहे. तसेच अल्पसंख्याक युवक, युवतींमध्ये सकारात्मक बदल होऊन सामाजिक प्रगतीमध्ये त्यांचा सहभाग वाढविणे आवश्यक आहे. अल्पसंख्याक समुदायामध्ये विश्वासाचे व सौहार्दाचे वातावरण निर्माण होण्यासाठी शासनाच्या विविध विभागांमार्फत देण्यात येणाऱ्या सोई सवलती व लाभ मिळणेबाबत जागरुकता निर्माण करण्यासाठी करावयाच्या उपाययोजना, तसेच राज्याच्या प्रगतीमध्ये सहभाग वाढविण्यासाठी व सर्व समावेशक विकासासाठी मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांच्या अध्यक्षतेखाली विविध विभागांच्या प्रमुखांसोबत बैठकीचे आयोजन करण्यात आले होते. सदरहू बैठकीमध्ये शासनाकडून करावयाच्या उपाययोजनांबाबत चर्चा होऊन संबंधीत विभागांना त्यानुसार कार्यवाही करण्याबाबत सूचना देण्यात आलेल्या आहेत. त्या अनुषंगाने शासन निर्णय निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:-

विविध विभागांमार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांचा अल्पसंख्याकांसाठी सुध्दा लाभ देण्याबाबत प्रत्येक विभागाने निश्चित आराखडा तयार करावा व दरवर्षी किमान एक प्रकल्प कार्यान्वित होईल याबाबत उचित कार्यवाही करावी. या संदर्भात अल्पसंख्याक विकास विभागाने सर्व विभागांशी समन्वय साधावा व करण्यात येत असलेल्या कार्यवाहीबाबत व त्याच्या सद्यःस्थितीबाबत आढावा घेऊन तिमाही अहवाल मा.मुख्यमंत्री यांना सादर करावा.

सर्व विभागांनी शक्य असेल तेथे मंजूर असलेल्या निधीमधील १५% निधी अल्पसंख्याकांसाठीच्या योजनेसाठी राखून ठेवावा. शासनाच्या सर्व योजनांचा लाभ अल्पसंख्याकांनादेखील मिळण्याचा त्यांचा हक्क अबाधित राहील.

१) शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागाने करावयाची कार्यवाही

अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांचे शाळेतील गळतीचे प्रमाण लक्षणीय आहे ते कमी करण्यासाठी शालेय शिक्षण विभागाने विशेष उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. यासाठी खालील उपाय योजना कराव्यात.

- १) सर्व धर्मांचा सार सांगणाऱ्या व खरी शिकवण सांगणारे धडे तयार करून त्याचा पाठयपुस्तकामध्ये समावेश करावा.
- २) भारतीय राज्य घटनेतील तरतूदीनुसार लोकशाहीवादी समाजाला आवश्यक असणाऱ्या गोष्टींची शिकवण तसेच सहिष्णूता वाढविण्यासाठी मदत करणाऱ्या धड्यांचा पाठयपुस्तकामध्ये समावेश करावा.
- ३) प्राथमिक व माध्यमिक शाळेमध्ये पाचवी, सहावी व सातवी या वर्गांमध्ये अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांचे गळतीचे प्रमाण फार जास्त आहे. शाळेमधील गळतीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्रातील ४ जिल्ह्यांमध्ये पायलट प्रोजेक्ट राबविण्यात यावा व ५ वर्षांमध्ये तेथील अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण शून्य करण्यात यावे.
- ४) प्राथमिक शिक्षणानंतर सर्वच्या सर्व अल्पसंख्याक विद्यार्थी माध्यमिक शिक्षणासाठी शाळेमध्ये प्रवेश घेत नाहीत. सर्व विद्यार्थ्यांना माध्यमिक शाळेत प्रवेश घेण्यासाठी उपाययोजना कराव्यात.
- ५) शाळा सुरु होण्यापुर्वी उर्दू माध्यमाची पाठयपुस्तके उपलब्ध नसतात त्यामुळे उर्दू माध्यमाच्या विद्यार्थ्यांना खाजगी प्रकाशकांकडून दुप्पट / तिप्पट किंमतीमध्ये उर्दू भाषेतील पुस्तके खरेदी करणे भाग पडते म्हणून उर्दू पाठयपुस्तकांची छपाई करून ती शाळांना वितरीत करण्यात यावीत.
- ६) मॅट्रीकपूर्व शिष्यवृत्तीमध्ये सध्या नवीन व नूतनीकरण यांचे प्रमाण १:१ आहे. शाळेमधून विद्यार्थ्यांचे अर्ज काळजीपूर्वक भरले जात नाहीत. नूतनीकरणाचे अर्ज देखील नवीन अर्ज म्हणून भरण्यात येतात त्यामुळे बरेच विद्यार्थी शिष्यवृत्तीपासून वंचित रहातात. नवीन व नूतनीकरण यांचे प्रमाण कमीत कमी १:५ राहण्याबाबत आवश्यक ती उपाययोजना करावी व शिष्यवृत्तीचे वितरण ठरवून दिलेल्या वेळेत करण्यात यावे.
- ७) उर्दू शाळांमध्ये गणित व विज्ञान या विषयांच्या शिक्षकांची पदे भरण्यात यावीत.
- ८) इच्छूक मुस्लीम व इतर विद्यार्थ्यांना उर्दू भाषा शिकविण्याची संधी उपलब्ध करून देणे, तसेच राज्य भाषेचे सखोल ज्ञान मिळणे यासाठी कमीतकमी १०० मराठी शाळांमध्ये उर्दू भाषा हा ऐच्छिक विषय सुरु करण्यात यावा. तथापि कमीत कमी २० विद्यार्थ्यांनी मागणी केल्यास विषय सुरु करावा.
- ९) कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालयामध्ये अल्पसंख्याक मुलींच्या प्रवेशासाठी विभागाने सर्व प्रयत्न करावेत.
- १०) शाळेमधील विविध खेळांमध्ये अल्पसंख्याक मुला/मुलींचा सहभाग वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
- ११) अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्रामध्ये व्यायामशाळा सुरु करण्यात याव्यात. अल्पसंख्याक वस्ती/गल्ली/वार्ड यांच्या मधील खेळांबाबतच्या सुविधा वाढविण्यात याव्यात.
- १२) जिल्हा नियोजन विकास समितीमधून जिल्हा क्रिडा अधिकारी कार्यालयास मिळणाऱ्या निधीमधील २०% निधी अल्पसंख्याक शाळांसाठी राखीव ठेवण्यात यावा.

- १३) अल्पसंख्याक समाजातील खेळ व क्रिडा प्रकारात मुलींचा सहभाग वाढविण्यासाठी त्या समाजातील मुली व त्यांचे पालक यांचे उदबोधन करण्यासाठी कार्यशाळा आयोजन करण्यात यावे.
- १४) अल्पसंख्यांक बहुल क्षेत्रातील शाळांमध्ये मुलींसाठी स्वतंत्र व सुरक्षित स्वच्छतागृहांची व्यवस्था करावी.
- १५) महाराष्ट्र राज्यात मराठी विषयाचे उत्कृष्ट ज्ञान होणे गरजेचे आहे. उर्दु माध्यमातील मुले मराठी भाषेत कमी पडतात व परिणामी त्यांच्या मनात न्यूनगंड निर्माण होतो. हा न्यूनगंड दूर करण्यासाठी उर्दु माध्यमाच्या शाळांतून मराठी भाषेचा विस्तार करून उर्दु माध्यमातील विद्यार्थ्यांना मराठी अध्ययनास प्रेरित करण्यासाठी विशेष कार्यक्रम राबविण्यात यावा.
- १६) दिवसा रोजगार कमावणाऱ्या अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांसाठी अल्पसंख्यांक बहुल भागात रात्र शाळा सुरु करण्यात याव्यात.

२) उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाने करावयाची कार्यवाही.

अल्पसंख्याक समुदायाच्या शैक्षणिक तसेच आर्थिक उन्नतीसाठी व त्यांची रोजगार क्षमता वाढविण्याकरीता त्यांच्यासाठी स्वतंत्रपणे तंत्रशिक्षणाची सोय करणे आवश्यक आहे. तसेच उच्च शिक्षणामधील अल्पसंख्याकाचे प्रमाण वाढविण्यासाठीच्या शिष्यवृत्ती योजना प्रभावीपणे राबविणे आवश्यक आहे. त्यादृष्टीने उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाने खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

- १) अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्रांमध्ये विद्यापीठांच्या बृहत आराखड्यानुसार कला, वाणिज्य, विज्ञान महाविद्यालये सुरु करण्यात यावीत.
- २) शासकीय तंत्र निकेतनात अल्पसंख्यांकासाठी दुसरी पाळी आवश्यकतेनुसार सुरु करण्यात यावी.
- ३) अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांचा राष्ट्रीय सेवा योजनेमध्ये सहभाग वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावा.
- ४) अल्पसंख्याक युवक व इतर युवक यांच्यामध्ये विचारांची देवाणघेवाण करण्यासाठी योजना आखाव्यात.
- ५) एकत्रित राहून विविध उपक्रम पार पाडण्याच्या दृष्टीकोनातून नवीन योजना तयार करावी.
- ६) अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांमध्ये मॅट्रीकोत्तर शिष्यवृत्तीबाबत माहितीचा अभाव आहे. त्यामुळे याच्या प्रसिध्दीसाठी संचालक, उच्च शिक्षण यांनी विशेष प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. मॅट्रीकोत्तर शिष्यवृत्तीमध्ये सध्या नुतनीकरणासाठी अर्जदारांची संख्या नवीन अर्जाच्या संख्येपेक्षा कमी आहे. महाविद्यालयामधून नुतनीकरणाचे अर्ज देखील नवीन अर्ज म्हणून भरण्यात येतात. त्यामुळे शिष्यवृत्तीची संख्या कमी होते. अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांमध्ये मॅट्रीकोत्तर शिष्यवृत्तीबाबत माहिती / जागृती होण्यासाठी महाविद्यालय / विद्यापीठ स्तरावर नोटीस बोर्ड, भिंती पत्रक, परिपत्रकाद्वारे सूचना देण्याबाबत संचालक, उच्च शिक्षण यांनी योग्य ती कार्यवाही करावी. नवीन व नुतनीकरण

यांचे प्रमाण कमीत कमी १:४ राहण्याबाबत आवश्यक ती उपाययोजना करावी व शिष्यवृत्तीचे वितरण ठरवून दिलेल्या वेळेत करण्यात यावे.

७) अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे वारंवार प्रबोधन करावे.

३) नगर विकास विभागाने करावयाची कार्यवाही

महाराष्ट्रामध्ये मेहमदूर रहेमान समितीच्या अहवालानुसार महाराष्ट्रातील जवळजवळ ७०% अल्पसंख्यांक विशेषतः मुस्लीम शहरी भागामध्ये झोपडपट्टीमध्ये तसेच वस्त्यांमध्ये रहात आहेत. त्यामुळे या वस्त्या सुधारण्यासाठी नगर विकास विभागाची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे.

- १) दरवर्षी अल्पसंख्यांक बहुल भागात मुंबई शहरातील ५ व राज्यातील उर्वरित भागात १० क्षेत्र निश्चित करण्यात यावीत व त्या भागात शासनाच्या नागरी सुविधा व सर्व योजनांची यशस्वीपणे अंमलबजावणी करावी.
- २) अल्पसंख्यांक बहुल भागामध्ये गटारे व मलनिःसारण इत्यादी सार्वजनिक स्वच्छता व आरोग्य यादृष्टीने आवश्यक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात याव्यात.
- ३) अल्पसंख्यांक क्षेत्रामध्ये नियमितपणे पाणीपुरवठा केला जाईल याबाबत योग्य ती दक्षता घ्यावी.

४) कौशल्य विकास विभागाने करावयाची कार्यवाही

मेहमदूर रहेमान समितीच्या अहवालानुसार असंघटीत क्षेत्रामध्ये काम करणाऱ्या अल्पसंख्यांक विशेषतः मुस्लीम लोकांचे प्रमाण जास्त आहे. तसेच हस्तकौशल्यामध्ये जे प्रविण असतात अशा लोकांना कौशल्य विकासाच्या संधी देणे आवश्यक आहे.

- १) शासकीय औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमधून अल्पसंख्यांकांसाठी दुसरी व तिसरी पाळी सुरु करण्यात यावी.
- २) अल्पसंख्यांक बहुल क्षेत्रामध्ये अल्पसंख्यांकांसाठी स्वतंत्र शासकीय औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था सुरु करण्यात याव्यात.
- ३) अल्पसंख्यांक समाजातील तरुणांना कौशल्य विकासाचे प्रशिक्षण मोठ्या प्रमाणावर देऊन त्यांचे इतर समाजाबरोबर सौहार्दाचे वातावरण निर्माण करण्याचे प्रयत्न करावेत.
- ४) अल्पसंख्यांक बहुल क्षेत्रामध्ये “रोजगार मेळावे” आयोजित करावेत.

५) महिला व बाल कल्याण विकास विभागाने करावयाची कार्यवाही

अल्पसंख्यांक महिला विशेषतः मुस्लीम महिलांना शासकीय योजनांची माहिती देण्यासाठी महिला व बाल कल्याण विभागाने विशेष प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

- १) अल्पसंख्यांक बहुल क्षेत्रामध्ये जास्तीत जास्त अंगणवाड्या सुरु करण्यात याव्यात व बालवाडीमध्ये अल्पसंख्यांक सेविकांचे प्रमाण वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावेत.

- २) महिला व बाल कल्याण विकास विभागाच्या योजना अल्पसंख्याक बालके व अल्पसंख्याक महिला यांच्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावेत.
- ३) विभागामार्फत देण्यात येणारा कायदेशीर सल्ला व सोईसुविधा अल्पसंख्याक महिलांच्यापर्यंत पोहचविण्याबाबत विशेष प्रयत्न करावा.
- ४) अल्पसंख्यांक महिलांचा महिला बचत गटात सहभाग वाढविण्यासाठी विशेष प्रयत्न करण्यात यावेत.

६) सार्वजनिक आरोग्य विभागाने करावयाची कार्यवाही

अल्पसंख्याक समुदायातील मुस्लीम महिलांच्या आरोग्यासाठी सार्वजनिक आरोग्य विभागाने खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

- १) अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्रामध्ये आरोग्य विषयक सुविधा प्राथम्याने करण्यात याव्यात. तसेच हया भागांचा वारंवार सर्व्हे करावा.
- २) अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्रामध्ये स्त्री रोगतज्ञ नेमण्यात यावेत.
- ३) आशा सेविकांची सेवा अल्पसंख्याक वस्त्यांमध्ये उपलब्ध होण्याबाबत उपाययोजना करावी.
- ४) अल्पसंख्याक महिला व बालकांच्या आरोग्याकडे विशेष लक्ष देण्यात यावे.

७) सामाजिक न्याय विभागाने करावयाची कार्यवाही

काही अल्पसंख्याक जाती राखीव प्रवर्गामध्ये मोडतात. उदा.इमाव,भटक्या जाती / जमाती परंतु त्यांना जातीचा दाखला व जातवैधता प्रमाणपत्र मिळण्यासाठी अडचणी निर्माण होतात हे जातवैधता प्रमाणपत्र वेळेत न मिळाल्यामुळे त्यांना शिक्षण प्रवेशापासून व नोकरीच्या संधीपासून वंचित रहावे लागते. हे प्रमाणपत्र मिळण्याबाबत या विभागाने विशेष कार्यवाही करावी.

८) अल्पसंख्यांक विकास विभागाने करावयाची कार्यवाही.

१. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार अल्पसंख्याक बहुल क्षेत्राच्या अल्पसंख्याक लोकसंख्येची माहिती अल्पसंख्याक विकास विभागाने संबंधीत विभागांना द्यावी.
२. स्कील डेव्हलपमेंट कौन्सील यांच्या स्कील पार्टनरमार्फत कौशल्य विकास कार्यक्रम राबवावेत.
३. अल्पसंख्याकांच्या प्रश्नाबाबत जाणीव निर्माण करण्यासाठी संबंधीत अधिकाऱ्यांसाठी अल्पसंख्याक विकास विभागाने कार्यशाळा आयोजित करावी व त्यामध्ये सच्चर समिती, कुंडू समिती, मेहमुदूर रहेमान समिती, टाटा सामाजिक विज्ञान संस्था यांच्यामार्फत अल्पसंख्याकाबाबत विविध संशोधन प्रकल्प घेण्यात आले आहेत. याची माहिती संबंधीत अधिकाऱ्यांना देण्यात यावी.
४. पंतप्रधानांच्या नवीन १५ कलमी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीबाबत मा.मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली बैठकी आयोजित करण्यात याव्यात.

५. इयत्ता ६वी ते १०वी या वर्गामधील विद्यार्थ्यांच्यासाठी पालकांच्या ठराविक उत्पन्न मर्यादेत कमीत कमी अडीच हजार इतकी शिष्यवृत्ती योजना सुरु करावी. यापैकी रु.१०००/-शिष्यवृत्ती व रु. १५००/- शैक्षणिक साहित्य उदा. युनिफॉर्म, क्रमीक पुस्तके,स्कूल बैग इत्यादीसाठी देण्यात यावेत.
६. अल्पसंख्याक युवक/युवतींना पोलिस भरतीपूर्व, अर्ध सैनिक बल, आर्मफोर्स, पॅरामिलीटरी कोर्स याबाबत भरतीपूर्व प्रशिक्षण योजनेचे स्वरूप बदलण्यात येऊन ते निवासी करावे, तसेच त्यामध्ये मराठी भाषेबाबत प्रशिक्षण देण्याबाबत अधिक भर देण्यात यावा.
७. अल्पसंख्याक समाजातील असंघटीत कामगार क्षेत्रातील युवक युवतींसाठी स्कील डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन यांच्या भागीदारीसोबत तसेच विविध शासन मान्य कौशल्य विकास कार्यक्रम राबवण्यात यावेत. यासाठी कौशल्य विकास विभागाची मदत घेण्यात यावी.
८. अल्पसंख्यांक समाजातील विद्यार्थ्यांसाठी राज्यस्तर स्पर्धेत प्रथम / द्वितीय / तृतीय क्रमांक प्राप्त करणाऱ्या खेळाडूंना अधिक उत्तेजन देण्यासाठी शिष्यवृत्ती योजना राबविणेबाबत अल्पसंख्याक विभागाने क्रीडा विभागाकडून माहिती घेऊन स्वतंत्रपणे कार्यवाही करावी.
९. जिल्ह्यातील अल्पसंख्यांक समाजातील शाळांमध्ये स्वयंसिध्दा प्रशिक्षण शिबीराचे आयोजन करून त्याद्वारे अल्पसंख्यांक समाजातील विद्यार्थीनीना स्वसंरक्षण, क्रिडा व खेळ या बाबींची जागरुकता करून देणे शक्य आहे व त्यासाठी प्रशिक्षण आयोजन करण्याचे काम क्रिडा व युवक सेवा संचालनालयामार्फत करणे शक्य असून त्यासाठी अल्पसंख्यांक विभागामार्फत निधी उपलब्ध करून देण्यात यावा.
१०. अल्पसंख्यांक विकास विभागाने क्रिडा विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या व्यायाम शाळा व क्रिडागंग विकास योजनेअंतर्गत अनुदानासाठी पात्र अल्पसंख्यांक समाजातील संस्थांची नावे उपलब्ध करून द्यावीत.
११. शासकीय सेवेत अल्पसंख्यांक समाजाचा टक्का वाढावा याकरिता विशेष योजना तयार करून या समाजातील तरुणांचा शासकीय स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रामध्ये सहभाग वाढविण्यास उत्तेजन देण्यात यावे.
१२. अल्पसंख्यांक मुला-मुलींचे शाळेतील गळतीचे प्रमाण पालकांच्या आर्थिक स्थितीमुळे सर्वाधिक आहे. सदर कुटुंबातील महिलांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी विशेष योजना आखण्यात यावी.
१३. राज्यातील अल्पसंख्याक शाळांना क्रिडा सुविधा निर्मिती व क्रिडा साहित्य या बाबीकरिता अनुदान योजना सुरु करण्यात यावी.
२. पंतप्रधानांच्या नवीन १५ कलमी कार्यक्रमाचा आढावा घेण्यासाठी मा. मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली शासन निर्णय, क्रमांक-समिती २०१६/ प्र.क्र.६४/कार्या-९, दि.०५ जुलै २०१६ नुसार समिती गठीत करण्यात आली आहे. सदर समिती या शासन निर्णयानुसार विविध विभागांनी केलेल्या कार्यवाहीचा आढावा वेळोवेळी घेईल.

३. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१६०७०८१५३७११३५१४ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अैनल अत्तार)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपालांचे सचिव,
२. मा. मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव,
३. मा. मंत्री, अल्पसंख्याक विकास विभाग, शालेय शिक्षण व क्रिडा, उच्च व तंत्र शिक्षण, मंत्रालय, मुंबई,
४. मा. मंत्री, कौशल्य विकास व उद्योजकता विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
५. मा. मंत्री, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
६. मा. मंत्री, सार्वजनिक आरोग्य विकास, मंत्रालय, मुंबई,
७. मा. मंत्री, सामाजिक न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
८. मा. मंत्री, वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभाग, मंत्रालय, मुंबई
९. मा. राज्यमंत्री, अल्पसंख्याक विकास, सामाजिक न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१०. मा. राज्यमंत्री, शालेय शिक्षण व क्रिडा, मंत्रालय, मुंबई
११. मा. राज्यमंत्री, उच्च व तंत्र शिक्षण, मंत्रालय, मुंबई
१२. मा. राज्यमंत्री, कौशल्य विकास व उद्योजकता विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१३. मा. राज्यमंत्री, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१४. मा. राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य विकास, मंत्रालय, मुंबई
१५. मा. राज्यमंत्री, वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१६. मा. राज्यमंत्री, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१७. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन,
१८. प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रिडा, मंत्रालय, मुंबई
१९. प्रधान सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण, मंत्रालय, मुंबई
२०. प्रधान सचिव, कौशल्य विकास व उद्योजकता विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
२१. प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२२. प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विकास, मंत्रालय, मुंबई
२३. अपर मुख्य सचिव, वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२४. प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग (१), मंत्रालय, मुंबई,
२५. सचिव, नगर विकास विभाग (२), मंत्रालय, मुंबई

- १८.अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग,
- १९.सर्व विभागीय आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य,
- २०.सर्व जिल्हाधिकारी, महाराष्ट्र राज्य,
२१. सर्व मंत्रालयीन विभाग,
- २२.सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी,
- २३.संचालक, महाराष्ट्र राज्य तंत्र शिक्षण, ३, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई- ०१,
- २४.संचालक, शालेय, शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य मध्यवर्ती इमारत, पुणे-०१,
- २५.संचालक, माध्यमिक, शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य मध्यवर्ती इमारत, पुणे-०१,
- २६.संचालक, उच्च शिक्षण, शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य मध्यवर्ती इमारत, पुणे-०१,
- २७.संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, सदाशिव पेठ, कुमठेकर मार्ग, पुणे-३०,
- २८.संचालक, वैद्यकीय शिक्षण, दंत महाविद्यालय, ४ था मजला, सेंट जॉर्जेस रुग्णालय आवर, मुंबई-०१,
२९. संचालक, अल्पसंख्याक व प्रौढ शिक्षण, महाराष्ट्र परिक्षा परिषद आवार, १७ आंबेडकर रोड, पुणे-०१,
- ३० .प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, चर्नीरोड, बालभवन, मुंबई,
- ३१.संचालक, व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण, ३, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई- ०१
- ३२.संचालक, नगरपरिषद प्रशासन, ३ रा मजला, जी. टी.एस. बिल्डींग, सर पोचखानवाला रोड, वरली, मुंबई,
- ३३.संचालक, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती कल्याण, ३ , चर्चरोड, पुणे- ०१,
३४. आयुक्त, कौशल्य विकास, रोजगार व उद्योजकता, कोकण भवन, ३ रा मजला, सीबीडी, नवी मुंबई
३५. आयुक्त, समाजकल्याण, ३ , चर्चरोड, पुणे- ०१,
- ३६.आयुक्त, महिला बाल व बाल विकास, ३ , चर्चरोड, पुणे- ०१,
३७. आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास प्रकल्प, १ ला मजला, रायगड भवन, सीबीडी बेलापूर, नवी मुंबई,
- ३८.सचिव, महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, गृहनिर्माण भवन, म्हाडा इमारत, पोटमाळा, बांद्रा (पू.), मुंबई-५१,
- ३९.व्यवस्थापकीय संचालक, महिला आर्थिक विकास महामंडळ, म्हाडा इमारत, पोटमाळा, बांद्रा (पू.), मुंबई-५१,
- ४०.संचालक, आरोग्य सेवा संचालनालय, ८ वा मजला, आरोग्य भवन, सेंट जॉर्जेस रुग्णालय आवार, मुंबई-०१,
- ४१.व्यवस्थापकीय संचालक, मौलाना आझाद आर्थिक विकास महामंडळ, मुंबई,
- ४२.मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य वक्फ मंडळ, पानचक्की, औरंगाबाद
- ४३.सचिव, महाराष्ट्र राज्य अल्पसंख्याक आयोग, मुंबई.
- ४४.महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय (प्रसिध्दीसाठी)
- ४५.निवडनस्ती.